

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Іван Зуляк, Володимир Кіцак

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ: НАУКОВИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРСИ, ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ»

Захід, приурочений до сімдесятої річниці депортації українців Польщі, відбувся 7 грудня в Тернополі. Його організаторами стали Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Всеукраїнське товариство «Лемківщина».

Науковий форум, у якому взяли участь науковці з Києва, Львова, Луцька, Миколаєва, Тернополя, Чернівців, мав на меті дати оцінку етапам депортації, якої зазнали українці Лемківщини, Холмщини, Надсяння та Підляшшя впродовж 1939–1951 рр. Те, що захід відбувся саме у Тернополі, цілком виправдано з огляду на те, що впродовж зазначеного часу із понад 700 тис. депортованих українців Закерзоння на Тернопіллі оселилось близько 200 тис. Це вже восьма з черги конференція на тему депортацій, що відбувається у Тернополі, переважно у стінах Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Започаткована у 1998 р. силами обласних товариств «Лемківщина», «Любачівщина», «Надсяння», «Холмщина» та науковцями педагогічного університету, конференція з міського та регіонального рівня поступово трансформувалася у всеукраїнський науковий захід, де у середовищі провідних істориків молоді дослідники отримали можливість здійснювати наукову апробацію своїх ідей та думок. У Тернополі питання депортацій обговорювалося у 1998 р. (Всеукраїнська наукова конференція «Депортації»); 1999 р. (Міжнародна наукова конференція «Українсько-польські відносини в ХХ столітті: державність, суспільство, культура»); 2001 р. (Міжнародна студентсько-аспірантська конференція «Україна–Польща: шлях до європейської співдружності»); 2003 р. (Міжнародний науково-практичний семінар молодих науковців «Україна–Польща: уроки Другої світової війни»); 2003 р. (Міжнародна конференція молодих вчених «Україна–Польща: шлях до європейської співдружності»); 2004 р. (Регіональна наукова конференція «Депортація українців з етнічних земель – трагічна сторінка в історії нашого народу»); 2006 р. (Наукова конференція «Депортація українців з Польщі до УРСР у 1944–1946 рр. та її оцінка в сучасних наукових дослідженнях»).

Учасників заходу привітало керівництво Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, представники Тернопільської обласної державної адміністрації й Тернопільської міської ради.

Пленарне засідання відбувалося у конференц-залі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Першою було заслухано доповідь кандидата історичних наук Володимира Кіцака про становлення західного кордону СРСР. Опираючись на документи, автор стверджував, що депортація українців була необхідною передумовою стабілізації радянсько-польського кордону, і з цим погодилися не тільки польські еміграційний та комуністичний уряди, але й західні альянти.

Саму угоду між РНК УРСР та ПКНВ від 9 вересня 1944 р. детально проаналізував професор, завідувач кафедри стародавньої та середньовічної історії ТНПУ Іван Зуляк, зосередивши увагу на псевдогуманних деталях договору, втілити які в тогочасних суспільно-політичних реаліях УРСР було абсолютно неможливо, що, врешті, й не ставилося за мету тогочасним керівництвом республіки. Відзначено, що насправді наділяти депортованих житлом та приватною землею в умовах повсюдного поширення колгоспів ніхто не збирався. Також науковець проаналізував соціальний, економічний та ідеологічний підтекст угоди, внаслідок якої близько півмільйона українців були депортовані з Лемківщини, Холмщини, Надсяння й Підляшшя.

Ґрунтовною була доповідь професора, директора Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Миколи Литвина, який детально проаналізував операцію «Вісла» 1947 р., довівши, що, відповідно до мети і засобів проведення, ця операція мала всі ознаки, властиві етноциду й була покликана раз і назавжди вирішити українське питання в Польщі шляхом повної асиміляції українців та безпосереднім знищенням незгодних. Водночас науковець наголосив на необхідності детального вивчення депортаційних процесів науковцями України і Польщі й зауважив на неприпустимості політичного втручання в історичну науку політиків, як це мало місце в Польщі.

Роль і місце спогадів депортованих у реконструкції самих депортацій, окреслила молодий науковець, аспірантка Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Юлія Павлів. Водночас

вона наголосила на труднощах та проблемах в процесі опитування, які мусять вирішувати дослідники та необхідності дотримання принципу об'єктивності історичної науки в інтерпретації загалом суб'єктивних спогадів очевидців тих подій.

Гостру дискусію викликала доповідь кандидата історичних наук Дмитра Байкеніча, який пов'язав депортацію із наступними неминучими русифікаційними процесами на теренах Східної, Південної і навіть Центральної України. Як довів науковець, урядові кола УРСР були зацікавлені у якнайшвидшій радянській та обов'язковій русифікації депортованих з Лемківщини й Холмщини, Надсяння й Підляшшя українців.

Як протікала соціалізація депортованих із Закарпаття українців на тлі складної соціально-політичної ситуації у Волинській області, де водночас відбувалось радянська, мобілізація в діючу армію та колективізація, проаналізував професор Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки Микола Кучерепа.

У доповіді магістранта Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Богдана Барана були проаналізовані способи й методи протидії депортації українців, які використовували бійці УПА на Закарпатті та окреслено їх роль в організації місцевого населення для уникнення примусового виселення.

У завершальній доповіді голова Тернопільської обласної організації Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Олександр Венгринович дав узагальнену оцінку етапам депортації, підкресливши її незаконність та насильницький характер впродовж всього процесу. Доповідь ґрунтувалась не тільки на широкій документальній основі, але й на значній кількості спогадів очевидців тих подій, в тому числі й на особистих враженнях, як безпосереднього свідка депортації.

Загалом, науковці відзначили, що депортації українського населення Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя упродовж 1944–1947 рр. були здійснені за згоди союзників антигітлерівської коаліції, координації зусиль СРСР і прорадянських режимів Польщі й Чехословаччини. За тогочасної геополітичної ситуації їх уникнути було неможливо. Депортацію українців із цього українського етнічного терену можна умовно поділити на чотири етапи. Перший – від жовтня 1944 р. – до липня 1945 р. в УРСР, під час якого депортація здійснювалась під тиском польської адміністрації та терору польських підпільних формувань. Другий – від вересня 1945 р. – до листопада 1946 р., коли переселення в УРСР здійснювалось за участю війська та інших репресивно-силових структур. Третій – від квітня – до жовтня 1947 р., коли в ході операції «Вісла» брутально депортовано українців на так звані «понімецькі землі» Польщі. Зауважимо, що на території Надсяння і Лемківщини другий етап в основному завершився у липні 1946 р., а третій – у липні 1947 р. Четвертий, заключний етап, – вирівнювання польсько-радянського кордону 1951 р. у районі Устриків Дольних (Дрогобиччина). Жертвами переселенсько-депортаційних акцій 1944–1951 рр. стало більше 700 тис. українців Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя.

На думку дослідників, операція «Вісла» 1947 р. була військово-політичною депортаційною акцією, спрямованою на асиміляцію опозиційно налаштованих українців, які здавна проживали на Лемківщині, Надсянні та Холмщині. Це була депортація за національною ознакою, тобто з тавром етнічної чистки, з якою погодилася Москва як з доконаним фактом.

Українсько-польський етнополітичний конфлікт на завершальному етапі Другої світової війни, до розпалювання якого долучилися німецькі й радянські чинники, став приводом для радянського і польського керівництва вирішити за давним міжетнічний конфлікт шляхом проведення депортацій українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя до УРСР та поляків з Галичини і Волині до Польщі. Вказана акція мала, на думку зверхників Кремля, не лише нормалізувати вибухонебезпечну суспільно-політичну ситуацію на українсько-польсько-білоруському пограниччі, але й сприяти вирішенню повоєнних фінансово-господарських проблем, зокрема на півдні та сході УРСР. Для Варшави йшлося також про розгром прикордонних відділів УПА, а загалом – ліквідацію української національної меншини, асиміляцію опозиційно налаштованих переселенців у польському середовищі. Злочинні московсько-варшавські плани підтримали керівники США та Великої Британії. Разом із новим радянсько-польським кордоном три керівники антигітлерівської коаліції схвалили на Кримській конференції 1945 р. необхідність репатріації в СРСР усіх радянських громадян або емігрантів без громадянства (репатріанти, як правило потрапляли з німецьких концтаборів у радянські фільтраційні табори, а далі – в ГУЛАГ). Що ж до повоєнної Польщі, то вона стала смиренним виконавцем політики Кремля. 21 квітня 1945 р. у Москві підписано польсько-радянський договір про дружбу, взаємодопомогу і співпрацю, який підтвердив радянський погляд на кордони Польщі й радянський контроль над суспільно-політичним життям у Польщі. Власне він прив'язав країну до радянського табору щонайменше на декілька десятиліть.

Депортації корінного етносу є найважчою формою політичних репресій, яка за своєю суттю і характером здійснення може прирівнюватися до етноциду. На жаль, сучасний польський політикум

намагається маргінелізувати, применшити масові депортації українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя в 1944–1951 рр., насамперед брутально проведену операцію «Вісла» 1947 р., в ході якої за сприяння силових структур Польщі, Чехословаччини та СРСР було депортовано на північ Польщі понад 150 тис. західних українців. Безпідставна ухвала польського сейму щодо українсько-польського протистояння на Волині 1943 р. від 11 липня 2016 р., вихід у прокат виразно антиукраїнського художнього фільму «Волинь» частково призупинили конструктивний діалог науковців та представників влади обох країн щодо вшанування жертв українсько-польського протистояння у період Другої світової війни та повоєнні роки.

Завершальним етапом цьогорічної конференції в Тернополі стало прийняття ухвали, підписаної учасниками цього наукового форуму, в якій, зокрема, зазначені наступні вимоги:

– дати політичну та правову оцінку угоді «Про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з території УРСР», підписаної 9 вересня 1944 р., акції «Вісла», (1947 р.), договору від 15 лютого 1951 р. Визнати угоду, акцію «Вісла» та договір незаконними і засудити їх як порушення прав і свобод громадян;

– провести у Верховній Раді України парламентські слухання з метою розв'язання проблем, викликаних виселенням етнічних українців з території Польщі;

– прийняти Закон України «Про визнання депортованими осіб, примусово переселених в 1944–1946 рр., 1951 р. з території Польщі в Україну» з метою відшкодування моральних і матеріальних збитків;

– надати депортованим, їх нащадкам і членам їх родин та сімей можливість спрощеного перетину українсько-польського кордону з метою відвідування родичів, вшанування пам'яті жертв депортації у місцях масових поховань, впорядкування могил;

– створити державну програму збереження культурної спадщини та відродження Лемківщини, Холмщини, Надсяння і Підляшшя з метою відновлення цих етнічних груп українського народу;

– провести в 2017 р. на державному рівні відзначення 70-річчя акції «Вісла» та видати відповідний Указ Президента України;

– профінансувати наукові дослідження, присвячені українсько-польсько-німецько-радянським відносинам у ХХ ст., зокрема наслідкам депортацій українців з їх етнічних земель;

– надавати державну правову і матеріальну допомогу суспільно-культурним товариствам депортованих українців Закарпаття, українським навчальним закладам, музеям, редакціям теле- і радіопередач, часописів в Україні та Польщі;

– профінансувати будівництво Музейного комплексу історії, побуту і культури українців Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя у м. Винники (Львівська область; 1,5 га) у відповідності до Указу Президента України № 1330/2005 «Про заходи у зв'язку з 60-ю річницею примусового виселення етнічних українців з території Польщі».

– рекомендувати Верховній Раді України, Українському інституту національної пам'яті надати об'єктивну правову і політичну оцінку депортації сотень тисяч українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя і визнати дії тогочасної комуністичної влади ПНР депортаціями за етнічною ознакою і відповідно надали їхнім жертвам статус депортованих;

– рекомендувати державній владі України вшанування жертв депортацій та трагедію злочинної операції «Вісла», організованою польською та радянською влади не лише на регіональному, а й на загальнонаціональному рівні.

Загалом конференція пройшла на високому науковому та організаційному рівні й отримала чимало позитивних відгуків у численних інтерв'ю та коментарях. Перебіг конференції та її рекомендації було висвітлено в місцевих ЗМІ.